

DUŠAN HOLÝ

SPOLEČNÉ ZNAKY LIDOVÝCH HUDEBNÍCH KULTUR SLOVANSKÝCH NÁRODŮ A JEJICH VLIVY NA KULTURY NÁRODŮ NESLOVANSKÝCH

„Mluví se o slovanském, dokonce českém rázu hudby, ale zeptejte se dotyčného spisovatele, aby vám pověděl, v čem onen ráz spočívá, žádejte, aby se nevymykal pomocí různých frází, nýbrž pěkně čísloval ony body, jimiž se dotyčný ráz jeví, aby užíval při vyjadřování svém co možná způsobu konkrétního — a ručím vám, že odpovědi patřičné se vám nedostane“,¹ napsal v osmdesátých letech minulého století zakladatel etnomuzikologicky orientované slavistiky Ludvík Kuba. „Po uvedených slovech naděju se, že na mně nebude žádáno, abych učinil to, co se nikomu dosud nepodařilo, . . . rozebrat hudbu slovanskou dle její vnitřní podstaty, vylknouti jednotlivé její živly, abstrahovat charakterní znaky a dle toho pak nápěvy slovanské roztríditi a spolu oceniti“.

Přes značný pokrok, kterým prošlo bádání v oblasti slovanských lidových hudebních kultur, a to zvláště v poslední době díky například polské badatelce Anně Czekanowské, dále zásluhou prací Ukrajince Volodymyra Hošovského, studií představitele ruské etnomuzikologie Izalije Zemcovského a mnoha dalších, odpověď ve smyslu Kubova vymezení prozatím dlužíme. Formulují se nově cíle a úkoly, hledají se nové cesty i nové prostředky, jak celý tento složitý problém zvládnout a volí se také rozličné sondy, jak se dobrat různých vztahů mezislovanských, ale i například poznání vztahů k etnikům neslovanským, třeba jihoslovanských vůči řeckým a tráckým, západoslovanských vůči germánským a keltským, nebo východoslovanských vůči ugrofinským a jiným,² či vztahů ještě mnohem složitějších

¹ Cit. podle J. Stanislav, *Ludvík Kuba — zakladatel slovanské hudební folkloristiky*, Praha 1963, s. 401. (Převzato z předmluvy k 5. svazku Kubovy antologie *Slovanstvo ve svých zpěvech. Písňe lužické*, Praha 1885—87).

² Srov. např. A. Czekanowska, *Podstawowe zagadnienia etnomuzikologii słowiańskiej*. In: *Muzyka*, 17, č. 3, 1972, s. 3—17; táž, *Ludowe melodie wąskiego zakresu w krajach słowiańskich. Przegląd dokumentacji źródłowych, proba klasyfikacji taksonomii uroclawskiej*, Kraków 1972; táž, *The Principles of Construction of Ancient Slavic Songs*. In: *Narodno stvaralaštvo*, 44—45, 1973, s. 96—116; V. Hošovský, *U pramenů lidové hudby Slovanů. Studie z hudební slavistiky*, Praha 1976 (1. vydání Moskva 1971 pod názvem *U istokov narodnoj muzyki Slavjan*);

a spletitějších. Zvolené téma lze tedy do jisté míry kvitovat jako příliš velké sousto, s nímž si zatím nelze poradit lépe, než je z různých stran ořukat. Podám zde tedy pouze několik glos, nemám-li přistoupit na nějaké nutně neúplné shrnutí dosavadní literatury a nemám-li úplně odhodit stranou některé vlastní pohledy na tyto otázky.

Neřekneme jistě nic nového, když poukážeme na to, že při hledání odpovědi na podobná témata je výzkum nemyšlitelný bez poznání kultur sousedních národů. Z etnografických zkoumání je totiž dobře známo, že dávnému sousedství národů je někdy oprávněně připisován větší význam, než nějaké pradávne jednotě určité skupiny národů. A nová nepředpojatá archeologická bádání nás přesvědčují o tom, že jako v dobách novějších, tak i v dobách prehistorických docházelo k častému etnickému a kulturnímu míšení a že až v určité době se z dosti pestrých substrátů začaly tvořit národní celky.³

Bylo to v minulém století spíše nadšené romantické přání, které vedlo ke snahám vyložit folklór slovanských národů jako proud „vyvěrající“ z jednoho společného zdroje, jako harmonický celek, v němž se jednotlivé hlasy doplňují a jenž je ovládán jednotící vnitřní ideou.⁴ Ale nebyla by věda vědou, kdyby se nepodívala pravdě zpřímá do očí a kdyby se už na sklonku 19. století neobjevily názory, které odmítaly apriorní předpoklad integrální a svérázné všeslovanské lidové tradice; kladl se přitom důraz na to, že se často vytvářejí celky jiné, odlišné od etnických. Na základě rozsáhlých výzkumů soudil například Jiří Polívka, že proti pojmu tradice germánské se sestavoval pojem tradice slovanské uměle. A dodával, že „naši národopisci měli by vždy míti na zřeteli, že český národ není jen slovanský, ale eminentně středoevropský“.⁵ Doplňme, že zhruba v téže době interpretoval stejně českou lidovou píseň Otakar Hostinský.⁶ Později se v rámci slavisticky orientované etnografie stále více objevují v duchu pokrokového internacionalismu metodologické direktivy, aby se komparační bádání zbavilo krunýře, k němuž vede nekritické pojetí slovanské vzájemnosti. Zejména někteří sovětsí národopisci⁷ poukázali na nutnost sledování oboustranných vztahů slovanských národů ke svým sousedům; neprozkoumány zůstaly především vzájemné vazby k Němcům a Italům a je třeba zbavit se starší jednostrannosti.

Taková orientace může ovšem národopisné slavistice sloužit jedině ke cti. A naopak k necti vědeckého bádání nutno přičíst takové etnické vý-

I. Zemcovskij, *K izučenju muzykaľnych svjazej v slavjanskom obrjadovom folklóre*. In: *Russkij folklór*, 11, 1968, s. 126–139, 373–380; E. Comisel, *Éléments communs dans le folklóre printaniérs des peuples balkaniques et prebalkaniques*. In: *Makedonski folklór*, 12, 1973, s. 159–166.

³ Srov. J. Malina, *Archeologie: jak a proč?*, Brno 1975, s. 35.

⁴ Srov. O. Sirovátka, *Česká lidová slovesnost a její mezinárodní vztahy*, Praha 1967, s. 47.

⁵ Srov. V. Tille, *Polívkovy studie ze srovnávací literatury. Sborník prací věnovaných Prof. Dr. J. Polívkovi k šedesátým narozeninám*. Uspořádal J. Horák, Praha 1918, s. 2.

⁶ Srov. J. Markl, *Některé otázky komparačního studia a sbírky belgických lidových písní*. In: *Český lid*, 51, 1964, s. 224.

⁷ Srov. např. V. A. Aleksandrov - S. A. Tokarev, *Osnovnyje problemy slavjanskoj etnografii. Istorija, folklór, isskustvo slavjanskich narodov. (V. meždunarodnyj sjezd slavistov)*, Moskva 1963, s. 461.

klady kultur, které bezprostředně souvisely s politickými nebo dokonce rasisticky zabarvenými interpretacemi. K tomu jen poznamenáváme, že to není slovanská folkloristika, která by byla typická hledáním slovanských vlivů v kulturách sousedních národů a že právě naopak je pro ni charakteristické spíše odhalování neautochtonních součástí vlastní kultury. Proto také najdeme tak málo studií, které by byly věnovány vysloveně problematické vlivů lidových slovanských kultur na kultury národů neslovanských.

Opačné působení neslovanských kultur na kultury slovanské stalo se častějším předmětem zájmu.⁸ Béla Bartók napsal, že území Čech je prosáknuto nápěvy německého původu určitě už odedávna. Poznamenává, že tomu se nelze divit, když si uvědomíme zeměpisnou polohu českého území.⁹ Ovšem za poněkud přehnané pokládáme stanovisko Petra Panoffa, že lidová píseň Čechů, stejně jako píseň Charvátů a Slovinců, je už natolik poevropštěna, že se v ní nic pozoruhodného nenajde.¹⁰ Více se přiblížil pravdě Werner Danckert, který spatřuje v lidovém zpěvu a hudbě západních Slovanů typickou okrajovou zónu západoevropského hudebního vývoje; styl je však přetavený a originálně rozvinutý.¹¹ Podobně vystihl daný stav Bence Szabolcsi: českou lidovou hudbu zařazuje od okruhu západoevropského, ale neupírá jí přitom původnost.¹²

Vztahů mezi českou a německou lidovou hudbou dotkl se počátkem 60. let také Karl M. Komma.¹³ Ačkoliv jeho práce nebyla u nás přijata bez oprávněných kritických připomínek,¹⁴ nelze zase neuznat některé názory, jež jsou v ní obsaženy. V Němcích vidí Komma prostředníky přenosu obecně západního kulturního dědictví na východ. Avšak v českém prostředí, říká, byly německé a západoevropské rysy s podivuhodnou asimilační schopností čechizovány, takže například melodická povaha dnešních českých písní vykazuje sice spojitost se západoevropskou hudbou, ale jsou tu i národní osobitosti. Spočívají zvláště ve složce rytmické. Komma v české hudbě konstatuje bicující akcent a houpavý, energií nabitý pohyb. Toto je důležitý a dobře viděný detail, který lze ovšem zjistit jedině z poslechu znějící hudby, nikoli z pouhé notace. A není bez zajímavosti, že podobně vidí problematiku vzájemných vztahů slovanských a germánských národů také například Felix Hoerburger.¹⁵ Tance jsou v záznamu melodie i v po-

⁸ Srov. D. Holý, *Probleme der Entwicklung und des Stils der Volksmusik, Volkstümliche Tanzmusik auf der mährischen Seite der Weissen Karpaten*, Brno 1969, s. 24–32.

⁹ Cit. podle B. Bartók, *Slovenské ľudové piesne*, I, Bratislava 1959, s. 48 n. (Studie byla napsána v r. 1923 – Tohoto problému se ovšem Bartók dotkl i v některých jiných svých pracích).

¹⁰ Srov. J. Kresánek, *Slovenská ľudová pieseň so stanoviska hudobného*, Bratislava 1951, s. 192.

¹¹ Srov. W. Danckert, *Das europäische Volkslied*, Berlin 1939, s. 391.

¹² Srov. B. Szabolcsi, *Dejiny hudby od praveku po koniec 19. storočia*, Bratislava 1962, s. 423 n.

¹³ Srov. K. M. Komma, *Das böhmische Musikantentum*, Kassel 1960, s. 28–50.

¹⁴ Srov. zejména B. Štědroň, *Revanšismus ani v hudbě nespí*, Hudební rozhledy, 14, 1961, s. 986–989.

¹⁵ Srov. F. Hoerburger, *Wechselbeziehungen im Volkstanz der slawischen und germanischen Völker*. In: Rad III-og kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Cetinje 1958, s. 297–302.

pisu pohybu někdy úplně stejné, ale přece, když je vidíme zatančeny příslušníky různých etnik, mohou být drobnými, do záznamu těžko promítnutelnými odchyškami navzájem velmi odlišné. Z toho tedy vyplývá, že i v těchto detailech, vyzorovatelných jedině z živého podání, spočívá poznávání společných a rozdílných rysů jednotlivých kultur.

Na druhé straně, k vysvětlení některých vztahů mohou posloužit spíše široké koncepce evropského zpěvu, jak je nacházíme ve studiích Danckertových, Wiorových nebo u Szabolcsiho a Maróthyho, ale také například u našeho muzikologa Jiřího Fukače.¹⁶

Podnětná je třeba teorie dvou poněkud odlišných světů v Evropě — jihu a severu, Středomoří a Atlantického oceánu, jak ji ve svých pracích uplatnil zejména Bence Szabolcsi.¹⁷ Soudí, že ve skandinávských a starogermánských melodiích se objevil prvek na jihu neznámý, totiž, že tónová soustava severu není podobná čisté diatonice Středomoří, ale že ji charakterizuje „tvrdá“ durová stupnice, melodika, která svým ostrým a jasným zněním, svou latentní vnitřní harmonií položila novější základy evropské hudby. Durový charakter je v severských nápěvech tak hluboký, jadrný a individuální, že zřejmě poukazuje na starodávné, jiné hudební myšlení, které přinesly do dějin národy severu. A když jsme se s ním setkali, už dávno mělo za sebou všechny počáteční stupně. V těchto nápěvech se projevuje severský smysl pro harmonii, nevyslovená akordika, nový svět souzvuku, který i melodii dává nový smysl a ke kterému dříve či později musela vést durová i mollová hudba. Hlas durové hudby skrývá se též v Německu, přestože tam se mocně projevuje církevní diatonika a více spřízněnosti s jižními krajinami. Ale durový základ skrývá se také v Čechách. Už Otakar Hostinský pronikavě postřehl, že mezi nápěvy českých lidových písní 15. a 16. století a mezi těmi, které nalézáme například ve sbírce Karla Jaromíra Erbena, nezeje taková propast, jakou běžné názory předpokládají. V českém zpěvu lidovém vládlo původně dur, jež vlivem středověké církevní hudby mohlo být sice zatlačeno do pozadí, nikoli však potlačeno, a ihned se vracelo k plnému životu. Dur století 17. a 18. jeví se nám tedy spíše jako živel přátelský, spřízněný.¹⁸ Podobně i Zdeněk Nejedlý cítí v české hudbě durovost jako znak lidovosti už v dokladech ze 14. století.¹⁹

Zajímavá je rovněž hypotéza, již svého času vyslovil Béla Bartók: Lid, který obýval území od Karpat, Tater až po Drávu, musel prý kdysi tvořit jednotný kmen. Bartók tak usuzoval proto, že se mu píseň charvátská

¹⁶ Srov. W. Danckert, o. c.; W. Wiora, *Europäischer Volksesang. Gemeinsame Formen in charakteristischen Abwandlungen*, Köln 1952; též, *Europäische Volksmusik und abendländische Tonkunst. Die Musik im alten und neuen Europa*, Kassel 1957; B. Szabolcsi, o. c.; J. Maróthy, *Zrod európskej ľudovej piesne*. In: *Hudobnové štúdie*, 7, 1966, s. 135–165; J. Fukač, *K problému periodizace evropského hudebního folklóru*. In: *Strážnice 1946–1965. Národopisné studie*, Brno 1966, s. 329–342.

¹⁷ Srov. B. Szabolcsi, o. c., s. 64–67, 73, 78, 87, 109, 142, 177, 179, 196, 201, 218, 288. Srov. též J. Hutter, *Hudební myšlení. Od pravýkřiku k vícehlasu*, Praha 1943, s. 262 n., 409 n., 494 aj.

¹⁸ Srov. O. Hostinský, *Česká světská píseň lidová. Úvahy národopisné a hudební*, Praha 1906, s. 31, 33.

¹⁹ Srov. Z. Nejedlý, *Dějiny husitského zpěvu*, I, Praha 1954 (2. vyd.), s. 142, 293.

z kraje od ústí Drávy a Mury, píseň podkarpatoruská, slovenská a maďarská jevila jako jeden strukturální typ, jenom s malými odchylkami.²⁰ Na Bartóka navázal Jozef Kresánek, který posunul hranici; doplnil, že podobnou strukturu mají i písně polských goralů a písně z jihovýchodní Moravy. A my dodejme, že ji měly také písně Slovanů v Dolních Rakousích.²¹

Historické bádání vyvrátilo sice hypotézu o jednotném kmenu na tak rozsáhlém území ještě než byla vyslovena. Nicméně zjištění poměrné strukturální jednoty je zajímavé, přihlédneme-li k existenci Velké Moravy. Ne že by se s ní rozšíření nápěvného typu územně zcela krylo; natolik jednoduché to není. Je však možno vycházet z předpokladu pozdějšího územního zúžení nebo i rozšíření určité kultury. Připojme také, že až na dnešní Moravu zasáhla byzantská křesťanská koncepce, která se zde střetla s koncepcí římskou,²² a tudíž není neopodstatněná hypotéza, že dávné spojení s Byzancí zanechalo v kultuře své stopy, že došlo aspoň k oplodňujícímu účinku. A jdeme-li ještě dále do historie, pak například zjišťujeme, že při řešení složité otázky etnogeneze Moravanů se sice převážně uznává jako základní a hlavní širší slovanská etnická příslušnost, ale zároveň se nezapomíná na starší silnou mixtaci a na vlivy cizích etnických skupin. Mezi jiným byly v materiální kultuře z tohoto období zaznamenány také vlivy jižní — černomořské.²³

V kontextu předešlých úvah lze znovu odkázat ke starším hypotézám, poukazujícím odvážně na vztahy k hudební kultuře starořecké. Vladimír Úlehla konstatoval podle Janáčkova žáka, sběratele lidových písní Hynka Bíma, zejména příbuznost pozdní antické tzv. Seikilovy písně s některými písněmi z okolí jihomoravského města Strážnice.²⁴ A kritickým srovnávacím postupem dospěl ke konstatování analogické souvislosti i Jozef Kresánek na slovenském materiálu;²⁵ na základě podobnosti tetrachordů a kvintakordických postupů našel k ní rovněž paralely. Kresánek však říká (poznámkuje — ať už dohady vypadají jakkoli fantasticky), že nápadná příbuznost mezi lidovou hudbou slovenskou a starořeckou, jak v instrumentáři, tak v hudebním systému, je způsobena tím, že obě vycházely ze stejného pramene. Nesdílí názor, že by se v naší hudbě odrážely vlivy řecké hudby až po přistěhování Slovanů do dnešních sidel, popřípadě, že by naše hudba byla takto ovlivněna byzantskou christianizací.

Bylo by jistě fantastické, kdybychom v paralelách k Seikilově písni hledali, bez připuštění jiných možností, jen přímou genetickou souvislost; ocitli bychom se mimo oblast vážných vědeckých úvah. Podobnost těchto odlehklých dokladů může být totiž dána společnými znaky hudební kul-

²⁰ Srov. B. Bartók, *La musique populaire des hongrois et des peuples voisins*, Budapest 1936, s. 33.

²¹ Srov. J. Kresánek, o. c., s. 29; K. Plicka, *Slovenský spevník, I, 500 lidových písní slovenských*, Praha—Bratislava 1961, kde uveřejnil též několik záznamů z Dolních Rakous.

²² Srov. R. Večerka, *Slovanské počátky české knižní vzdělanosti*, Praha 1963, s. 9 až 18.

²³ Srov. L. Havlík, *Gens Maravorum. Poznámky k vývoji gentes u Slovanů*. In: *Strážnice 1946—1965. Národopisné studie*, Brno 1966, s. 116.

²⁴ Srov. V. Úlehla, *Živá píseň*, Praha 1949, s. 161, dále nápěvy č. 35 a 138/2.

²⁵ Srov. J. Kresánek, o. c., s. 182—188.

tury. I tak zůstává ovšem otázka, podílela-li se na této podobnosti společných znaků přímá genetická kontinuita základních a eo ipso jednotlicích principů, anebo máme-li přiznat jejich polygenetický vznik. Jakkoli ani obdoba určitého principu či typu nemusí vždy znamenat migraci kulturního jevu a tím méně jeho nositele, dovolují některá uvedená fakta předpokládat i možnost přímé kontaktní vazby.

Na vztahy k antické kultuře poukázal ve své nedávné práci U pramenů lidové hudby Slovanů také Volodymyr Hošovskij.²⁶ Po ruském vydání (1971) vyšla tato kniha i v českém překladu. Je koncipována zajímavě a je na ni třeba pohlížet s úctou a respektem. Badatel zabývající se lidovou písní v ní najde mnoho cenných poučení, zároveň však i řadu postojů, tvrzení, odvážných hypotéz i metodických postupů, s nimiž se musí kriticky vyrovnávat. Proti jedné z hypotéz, kterou se snaží autor vysvětlit shody v hudební kultuře obyvatelstva východní Moravy a ukrajinských Lemků dávným protolemkovským osídlením v 10.—11. století, vystoupil Karel Vetterl už při recenzování ruského vydání knihy:²⁷ „Nenabízelo by se... jiné — bližší a reálnější vysvětlení tohoto jevu, vycházející z pohyblivého života Lemků, z jejich každoročního putování za výdělkem do okolních i vzdálenějších krajů (netoliko na Moravu), jehož výsledkem bývala i výměna kulturních hodnot?“. Dále pak argumentuje Vetterl poznatky Filareta Kolessy, Oresta Zilynského a samozřejmě především svými. Na další otázku, kterou klade Hošovskij, v pozdějším českém vydání,²⁸ proč se srovnávaná píseň nerozšířila dále než na východní Moravu, lze odpovědět poměrně snadno: Je to dáno hranicí dvou výrazně odlišných hudebních kultur, etnografickou hranicí, která probíhá na východní Moravě a která se dotýká také jiných složek lidové kultury.²⁹ Nemůžeme ji klást do jednostranného vztahu ani s obdobími nejstaršími, ani jen s poměrně nedávnými fakty historickými. To, že etnografická hranice na Moravě nevznikla náhle, dokazuje nejlépe samotný východomoravský nápevný materiál. Jeví příslušné slohové příbuznosti směrem na východ a jihovýchod ve vrstvách starších i novějších. Pozoruhodné je, že také tzv. novouherská píseň, která se na Moravu šířila skoro výlučně teprve od konce minulého století, neprostupuje za hranici východního písňového typu. Byla zde tedy živná půda, aby se na ní uchytila tato nová hudební kultura, jež z našeho hlediska patří východu.

V příspěvku s přísně vymezeným rozsahem pomineme další podobné detaily a na závěr obrátíme pozornost k otázce základní: Jakými způsoby zvládnout všechn ten obrovský a rozmanitý materiál týkající se projevu lidových hudebních kultur jednotlivých slovanských národů?

Není jistě náhodou, že studie současných badatelů, řešících složité problémy společných a rozdílných znaků lidových hudebních kultur slovanských národů a jejich vzájemných vztahů k tradicím okolních národů, směřují k využití samočinného počítače. Je tomu tak u Anny Czekanowské stejně jako u Volodymyra Hošovského, ale i u celé řady dalších ba-

²⁶ Srov. V. Hošovskij, o. c., české vydání, s. 183 n.

²⁷ Srov. Český lid, 60, 1973, s. 60.

²⁸ Srov. V. Hošovskij, o. c., s. 78.

²⁹ Srov. D. Holý, *Na okraj etnografické hranice na Moravě*. In: Národopisný věstník československý, 2 (35), 1967, s. 21—42.

datelů.³⁰ Je to cesta lákavá, i když dosud neprošlapaná, cesta, která si vyžádá nejen mnoho práce mechanické, ale především teoretické, a také vzájemného porozumění pro odlišnost volených postupů a kus nefalšované touhy setkat se na společném projektu mezinárodním. Je však jen otázkou času, kdy o computerech nebude snít jen několik málo nadšenců (pravda někdy i naivně) a kdy budou využívány ve větší míře: více badateli, s finanční podporou na zcela nezbytnou spolupráci s programátory a tím také s mnohem pronikavějšími úspěchy. Snad teprve potom budeme moci — ve smyslu slov Kubových — učinit to, co se dosud nikomu nepodařilo: „rozebrat hudbu slovanskou dle její vnitřní podstaty, vytknouti jednotlivé její živly, abstrahovat charakterní znaky a dle toho pak nápěvy slovanské roztržiti a spolu oceniti“. Po tomto porovnání vzájemně neobyčejně pestře diferencovaných lidových hudebních kultur slovanských národů se jistě lépe podaří prokázat všechny ty procesy adaptace, asimilace, difuze a integrace, které sehrály významnou roli při formování regionálních a národních kultur a ukázat, co je bezpečně staré, co jsou pozdější vrstvy, co z toho je slovanské a co je cizí, či co je vlastní širšímu etniku.

³⁰ Také v Československu byla této problematice věnována už celá řada prací. Poslední souhrn podal O. Elschek, *Zum gegenwärtigen Stand der Volksliedanalyse und Volksliedklassifikation. Ein Forschungsbericht der Study Group for Analysis and Systematisation of Folk Music der I. F. M. C.* In: 1976 Yearbook of the International Folk Music Council, s. 21–34.

